

OD ENOJEZIČNE K DVOJEZIČNI POMENSKI ZGRADBI GESLA

Anita Srebnik

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 81'374.81:81'374.822=163.6=112.5

V prispevku najprej govorimo o popolni ekvivalentnosti med jezikoma, ki je neobičajnejša, kot bi pričakovali. Nato prikazujemo različno pomensko členitev v enojezičnih virih za slovenščino in nizozemščino, ki je izhodišče za dvojezično pomensko zgradbo.

pomenska členitev, popolna ekvivalenca, anizomorfizem, dvojezični slovar, leksikalna baza

In the first section full equivalence between languages, which is less common than expected, is discussed. Then the difference in sense division in monolingual resources for Slovene and Dutch is examined as a starting point for sense division in a bilingual entry.

sense division, full equivalence, anisomorphism, bilingual dictionary, lexical database

1 Uvod

Medkulturno sporazumevanje ni mogoče brez prevajanja, dvojezični slovar pa je mnogokrat eden glavnih prevajalskih pripomočkov, za katerega uporabniki pogosto intuitivno mislijo, da bodo v njem našli popolne prevodne ustreznice (Duval 2008: 274–275), a je popolna ekvivalentnost med izhodiščnim in ciljnim jezikom kot legitima zahteva uporabnikov slovarja neobičajnejša, kot se zdi na prvi pogled. Izraz popolna ustreznica izhaja iz klasične ali t. i. logične delitve na tri osnovne vrste ustreznic (Svensén 2009: 257): popolne, delne in ničte, ki se je docela uveljavila v dvojezični leksikografiji. Meje med vrstami ustreznic pa so zabrisane in se nahajajo na lestvici od popolnega izomorfizma do bolj ali manj popolnega anizomorfizma (prav tam). V dvojezični leksikografiji, pa tudi v kontrastivnem jezikoslovju in prevodoslovju obstaja še več pojmovanj ekvivalentnosti, vendar se v tem prispevku osredotočamo le na Svensénovo klasično klasifikacijo, znotraj nje pa nas zanima pojem popolne ekvivalentnosti.

Popolne ustreznice se sintaktično in pomensko popolnoma prekrivajo. V osnovnem splošnem besedišču jih je manj kot v specializiranem, na splošno pa so redke, kot so redke tudi čiste sopomenke znotraj enega jezika. Najpomembnejši razlog za to je anizomorfizem, ko se pojmovni sistemi več jezikov med seboj razlikujejo. Zato je ekvivalentnost prej delna ali relativna kot popolna ali natančna. Popolno ekvivalenco pričakujemo pri strokovnih terminih, ki so večinoma prevzeti – izposojeni ali kalkirani – ter pogosto standardizirani.

2 Primerjava enojezičnih geselskih struktur v nizozemščini in slovenščini

V nadaljevanju primerjamo enojezične geselske strukture v nizozemščini in slovenščini, kot jih najdemo v dveh primerljivih enojezičnih virih: korpusno zasnovani Leksikalni bazi za slovenščino (LBS) in v *Splošnem nizozemskem slovarju* (ANW)¹ ter v enojezičnima *Velikem slovarju sodobne nizozemščine Van Dale* (VDGWHN) in *Velikem slovarju nizozemskega jezika Van Dale* (VDGWNT). Enojezična geselska struktura je namreč osnova za dvojezično, njuna primerjava v obeh jezikih pa nam pove, v kakšni meri sta prekrivni.

Različno pomensko členitev v omenjenih virih ponazorimo z iztočnico *ornitolog*, ki je v LBS (*poznavalec ptic*) in tudi v SSKJ (*strokovnjak za ornitologijo*) enopomenska. Ker gre za strokovni izraz, ki prehaja v splošno besedišče, bi pričakovali, da bo njena nizozemska ustreznica *ornitholoog* enako obravnavana tudi v nizozemskih virih. V VDGWHN je pospremljena z enakim pomenskim indikatorjem kakor v LBS (*kenner van vogels* oz. *poznavalec ptic*). V ANW pa sta navedena dva pomena:

- de ornitholoog 1 iemand die zich voor zijn beroep bezighoudt met de studie en de beschrijving van vogels; vogeldeskundige; vogelkundige; vogelkenner [kdor se profesionalno ukvarja s preučevanjem in opisovanjem ptic; strokovnjak za ptice, poznavalec ptic]
- 2 iemand die zich uit liefhebberij bezighoudt met het observeren van vogels; vogelaar [kdor se ljubiteljsko ukvarja z opazovanjem ptic, ptičar]

ANW loči profesionalnega od ljubiteljskega poznavalca ptic in vsakemu pripiše samostojni pomen. Ne moremo sicer trditi, da gre v nizozemščini za drugačen pomen kot v slovenščini, le nizozemski leksem je pomensko bolj razdrobljen.

V LBS se v zgledih rabe pojavljajo oboji, ljubiteljski in profesionalni poznavalci ptic. V nekaterih zgledih razlika med profesionalnimi in ljubiteljskimi opazovalci ptic ni jasna, npr.: *Tu stalno gnezdi 105 vrst ptic, vsaj dvakrat toliko jih ornitologi opazijo na preletu ali občasno*. V drugih primerih je pomenska razlika, ki jo beležijo slovenski leksikografi, očitna, npr.: *[k]ot amaterski ornitolog sem v okviru Društva za opazovanje in proučevanje ptic Slovenije DOPPS vodil tudi projekt ugotavljanja zimske razširjenosti ptic v Sloveniji*, ali v naslednjem primeru: *[p]rofesionalnih ornitologov je le nekaj, opazovalcev pa je več kot 500*.

Leksema sta v obeh bazah pomensko popolnoma prekrivna, tudi njuna sobesedila so kljub drugačni pomenski členjenosti zelo podobna. To nas napelje na vprašanje, ali bi bilo smiselno tudi v LBS en sam pomen poznavalca ptic razdeliti na dva: profesionalnega in ljubiteljskega poznavalca ptic. Avtorji Navodil za izdelavo LBS pri obravnavi drobljenja pomenov ugotavljajo, da

¹ Het Algemeen Nederlands Woordenboek (ANW; <http://ANW.inl.nl/search>) je digitalni korpusno zasnovani slovar sodobne nizozemščine v uporabi na Nizozemskem in v Flandriji (Belgija). Njegova zasnova je primerljiva z LBS. Na spletu je na voljo poizkusna verzija s 43.822 leksemi (stanje z dne 19. 6. 2015) in z bogato mikrostrukturno.

posamezni slovarji, celo taki, ki so namenjeni istemu ciljnemu uporabniku in imajo primerljiv obseg, različno členijo posamezne besede na pomene. Pomeni večpomenskih besed so namreč lahko predstavljeni do različnih stopenj razdrobljenosti. Kako podrobno bo konkretni slovar pomensko členil besede, je odvisno od njegovega namena, obsega, ciljnega uporabnika, specializiranosti itd. Ker je leksikalna baza v svojem izhodišču namenjena vsem slovarjem, mora tudi v pomenski členitvi slediti temu cilju v smislu čim bolj razčlenjene informacije. Ena izmed pomembnih lastnosti, ki jo izpostavlja sodobna leksikografska literatura v zvezi s tem je, da je v fazi oblikovanja podatkovne baze smiselno pomene razdeliti čim podrobneje (Atkins, Rundell 2008: 268). S podrobno razdeljenimi pomeni v podatkovni bazi je namreč leksikografom na voljo celoten spekter možnosti, iz katerih lahko izpeljejo več različnih slovarjev. Hkrati sledimo tudi nasprotnemu vodilu: razbijanje pomenov mora slediti še obvladljivim in dovolj homogenim enotam, ki predstavljajo zadostno število analognih primerov v dejanski jezikovni rabi. (Gantar idr. 2011: 40)

V zvezi s tem je zanimiva primerjava pomenske členitve v drugih slovarjih, denimo med SSKJ in desetzvezkovnim Dudnom, ki pokaže veliko razhajanje pri leksemih, kjer tega ne bi pričakovali. Čuden (2012: 60) to ponazori na osnovi gesla za svojilni zaimkec *svoj* oz. nemškega *sein*. SSKJ namreč vsebuje 11 metajezikovnih razlag zanj, ki jim sledijo zgledi, medtem ko so vsi (slovenski) pomeni v Dudnu združeni v enega. »Pretanjena« določitev pomenov slovenskih slovaropiscev pa po Čudnovem mnenju že meji na dlakocepstvo in z vidika uporabnika tudi že na nerazumljivost, kar podkrepi s primeri.

Osnovna težnja pri oblikovanju LBS je »podrobna pomenska členitev, navadno povezana s spremembami v besedilnem okolju iztočnice tako na izrazni (različni semantični tipi udeležencev oz. kolokatorji) kot skladijski ravni (sprememba udeleženske zgradbe in stavčnočlenske funkcije iztočnice), ki jo na drugi strani omejuje dejansko jezikovno stanje« (Gantar idr. 2011: 42). Iz povedanega sklepamo o odgovoru na prej zastavljeno vprašanje, da profesionalni in ljubiteljski poznavalec ptic v slovenščini izkazujeta enaka oz. podobna besedilna okolja tako na izrazni kot skladijski ravni, kar dokazujejo tudi zgledi, zato drobljenje, kot je v nizozemskem slovarju ANW, ni smiselno.

Med jezikoma bi bila mogoča tudi vzporedna večpomenskost, če bi se v prej navedenem primeru slovenski leksikografi odločili za enak pomenski profil kot njihovi nizozemski kolegi. Za večpomenska gesla velja, da imajo vsaj en osnovni pomen s podpomene ali pa imajo več osnovnih pomenov, ki so lahko nadalje razdeljeni na podpomene, npr. slovenski leksem *osir* in njegova nizozemska ustreznica *wespennest*. V LBS najdemo zanj en pomen z dvema podpomenoma. Pomenski profil je strnjeno prikazan na začetku gesla.

- osir 1 osje gnezdo
 - 1.1 občutljiva tema, ki ob omembi pri dotičnem človeku ali skupini povzroči razdraženost ali buren odziv
 - 1.2 skupina negativno nastrojenih ljudi

Morebitno vzporedno večpomenskost v nizozemskem jeziku smo najprej preverili v primerljivem nizozemskem slovarju ANW. Ugotovili smo, da to geslo tam še ni obravnavano. Zato smo se zatekli k enojezičnemu slovarju VDGWNT, primerljivim s SSKJ, kjer je iztočnica razdeljena na dva pomena:

- de wespennest 1 nest van wesen [osje gnezdo]
 2 (figuurlijk) woon- of schuilplaats van kwaadaardige personen [(pre-neseno) bivališče ali zatočišče zlonamernih ljudi]
 2.1 netelige zaak, aangelegenheid die veel last bezorgt aan degene die zich ermee inlaat [kočljiva stvar, zadeva, ki tistemu, ki se z njo ukvarja, povzroča veliko preglavic]
 2.2 zich in een wespennest steken [podati se v osir]

Prvi pomen v nizozemskem slovarju se ujema s tistim v LBS, govor je o denotativnem oz. dobesebnem pomenu. Prvi podpomen v LBS pa se po pomenski strukturi ne sklada povsem z drugim pomenom v nizozemskem slovarju, kjer je leksem pomensko nekoliko drugače razčlenjen. Ob primerjavi z nizozemskim VDGWNT bi v LBS iz dveh podpomenov prav tako lahko izpeljali dva samostojna pomena. Oba podpomena sta tudi prenesena, podobno kot drugi pomen v nizozemščini. Razliko med členitvijo pomena v LBS in v VDGWNT je pripisati uredniški politiki in razumevanju razlike med dobesebnim in prenesenim pomenom. Avtorji Navodil za izdelavo LBS izčrpno obravnavajo pomensko členitev besede ter s tem v zvezi o drobljenju pomenov zapišejo, da se

najpogostejše razmerje med osnovnimi pomeni ustvarja med dobesebnim in prenesenim pomenom besede, vendar pa stopnja asociativnosti med izhodiščnim in prenesenim pomenom ni vedno jasna in pripadniki jezika pogosto ne soglašajo med seboj glede narave domnevne prenesene, npr. metaforične, povezave. Zato tudi ne moremo postaviti absolutnega pravila, po katerem bi prenesene (ali specializirane) pomene vedno obravnavali bodisi kot osnovne pomene bodisi kot podpomene, saj je pomenska struktura gesla specifična za vsako besedo posebej. Ta ima lahko (a) ob dobesebnem izkazan tudi preneseni pomen ali (b) več samostojnih prenesenih pomenov. Lahko pa ima preneseni pomen sam izkazanih več prenesenih podpomenov. (Gantar idr. 2011: 47)

Drugi podpomen v LBS, tj. *skupina negativno nastrojenih ljudi*, je podoben drugemu samostojnemu pomenu v VDGWNT (*bivališče ali zatočišče zlonamernih ljudi*). Kakšna je razlika v interpretaciji njunega pomena oz. ali sploh obstaja, smo raziskali v nizozemskem korpusu. V nasprotju z njim je na slovenski strani korpusnih zgledov rabe v LBS za ta (pod)pomen v obilju. V pomoč nam je bil edini prosto dostopen korpus nizozemskega jezika Dutch Web Corpus. Najprej smo poiskali vse konkordance, tj. zadetke iskanega leksema s krajšim sobesedilom, za geslo *wespennest* smo jih našli 68. Poleg osnovnega so trije korpusni zadetki potrdili tudi obstoj obeh prenesenih pomenov: *woon- of schuilplaats van kwaadaardige personen (bivališče ali zatočišče zlonamernih ljudi)*, v LBS opisanega nekoliko drugače: *skupina negativno nastrojenih ljudi*, ter njegovega podpomena: *netelige aangelegenheid (kočljiva zadeva)*. Preverimo, ali sta oba (pod)pomena na podlagi izpričanih korpusnih zadetkov

kljub nekoliko drugačnemu pomenskem opisu v obeh jezikih primerljiva, kar bi dokončno potrdilo vzporedno večpomenskost gesel *osir* in *wespennest*:

1. Regelmatig werd het proces gekenmerkt door frustratie, wrijvingen en langdurige beraadslagingen waardoor het Bondgenootschap soms meer op een woest zoemend wespennest leek dan op een organisatie die consensus creëert. Hoe bits de discussies die tot uiteindelijke overeenstemming leidden ook zijn geweest, doet er niet meer toe, deze aanpassing is essentieel geweest voor de succesvolle ontwikkeling van de NAVO.
[Proces so redno zaznamovale frustracije, trenja in dolgotrajni posveti, zaradi česar je Zveza bila prej podobna brenčočemu osirju kot organizaciji, ki naj bi vzpostavljala konsenz. Ni pomembno, da so bile razprave, ki so pripeljale do končnega dogovora, še tako zajedljive, kajti ta prilagoditev je bila bistvenega pomena za uspešen razvoj NATA.]
2. Die zogenaamde vrienden zijn echter in de regel verstandig genoeg om zich niet in een wespennest te willen begeven. De invloed en invloedssfeer van iemand met PPD is daardoor in werkelijkheid altijd beperkt.
[Tako imenovani prijatelji praviloma premorejo dovolj pameti, da nočejo dregniti v osir. Vpliv in vplivno območje nekoga s paranoidno osebnostno motnjo sta s tem v resnici omejena.]
3. De Nederlandse soldaten neem ik in deze niet zoveel kwalijk. Het zijn de politici die de soldaten met enthousiasme in dat wespennest hebben gebracht, waar anderen niet voor niets waren vertrokken.
[Nizozemskim vojakom tega ne zamerim. Politiki so bili tisti, ki so jih navdušeno poslali v osir, iz katerega drugi niso odšli brez razloga.]

V LBS isti pomen potrjujeta naslednja zgleda:

1. Po drugi strani pa iz DOS ne morejo tudi majhne stranke, brez katerih Đinđić ne more voditi svoje politike. V takšen osir prihaja na obisk francoski predsednik Chirac, ki je med tujimi državniki še najbolj naklonjen jugoslovanskemu predsedniku Koštunici, medtem ko Đinđić gleda predvsem proti Berlinu oziroma nemški politiki in njenim gospodarskim in drugim interesom na Balkanu.
2. In ker so župana porinili v osir, v čebelnjak skupaj s svetniki, in se mora za svoje ideje in položaj kar naprej bojevati, je včasih – mnogi moji kolegi tako pravijo – to zoprno, je za znoret.

Ugotavljamo, da v teh primerih slovenski in nizozemski pomen sovpadata, pomen *osirja* pa je zaznamovan s frustracijami (1), zlonamernostjo (3), prepirljivostjo politikov (4, 5). Da število vseh korpusnih pojavitev v Dutch Web Corpus ni preseгло treh zadetkov, je posledica njegove nereprezentativnosti, zato ni najbolj merodajen za raziskave.

Če poleg pomenskega primerjamo še kolokacijski nivo, tudi tu ugotovimo uje-manje med jezikoma. Slovenska zveza *drezatil/dregniti v osir* obstaja tudi v nizozemščini: *in een wespennest poken* ali *zich in een wespennest steken*. Slednji ima v nizozemščini status pogovora.

Obravnavo nizozemskega leksema *wespennest* in njegovo ustreznico *osir* smo primerjali v enojezičnih virih VDGWNT in LBS. Zaključimo lahko, da gre za

ujemanje v vseh (pod)pomenih in zato za popolno ustreznico, čeprav sta v LBS in VDGWNT z ozirom na preneseni pomen obravnavana nekoliko drugače. V LBS osir nima dveh pomenov, temveč sta prenesena pomena obravnavana kot podpomena dobesednega, denotativnega pomena. V VDGWNT ima preneseni pomen *bivališče ali zatočišče zlonamernih ljudi* status osnovnega pomena. Naslednji pomen – *kočljiva stvar, zadeva, ki tistemu, ki se z njo ukvarja, povzroča veliko preglavic* – pa je iz njega izpeljani preneseni podpomen.

Pomen korpusa se je izkazal za koristnega, izčrpnjša obravnava pa ni mogoča zaradi pomanjkanja reprezentativnega korpusa nizozemščine.

3 Od enojezične k dvojezični strukturi gesla

Obravnava iztočnic v enojezičnem slovarju se razlikuje od tiste v dvojezičnem, ko pomene z isto ustreznico večkrat združujemo kakor razdružujemo. Pri snovanju dvojezičnega slovarja izhajamo iz enojezične perspektive, na podlagi katere ustvarimo dvojezično pomensko shemo iztočnice, ki ni vedno prekrivna z enojezično pomensko zgradbo. Enojezični pomeni predstavljajo nekakšno globinsko zgradbo, ki z enojezične perspektive določa celoten pomenski potencial iztočnice (Atkins, Rundell 2008: 499). V površinski zgradbi dvojezičnega gesla se enojezični potencialni pomeni umaknejo t. i. slovarskim pomenom. Ker so si enojezični (pod)pomeni z dvojezičnega vidika pogosto enaki ali zelo podobni, jih bo zato v slovarju mogoče več združiti v enega. Enojezična pomenska zgradba se lahko v veliki meri prekriva z dvojezično, vendar ne vedno, ker je razlika v pomenski distribuciji med jezikoma sistemsko pogojena (prav tam: 504).

Za primer vzemimo geslo *morala* iz Spletnega slovarja slovenskega jezika,² testnega spletnega prikaza gesel LBS, pri katerem so izkazani trije pomeni: 1) družbene norme, 2) trdno prepričanje; zavest, 3) nauk zgodbe. Nizozemska ustreznica za vse tri pomene slovenske iztočnice je *moraal*.

Če imamo opravka s tiskanim slovarjem, je trikratna ponovitev ene in iste ustreznice neracionalna z vidika uporabe prostora, poleg tega pa bi bila za uporabnika ne glede na prenosnik preveč zamudna in moteča, zato lahko trdimo, da »slovarski pomeni« v dvojezičnem slovarju pravzaprav niso pravi pomeni iztočnice, temveč z njimi kar najbolj uporabniško prijazno uredimo slovarsko gradivo (Atkins, Rundell 2008: 500). Čeprav ni vedno možno strniti vseh načinov rabe slovarskega pomena z isto ustreznico v ciljnem jeziku, pa je to, kadar je mogoče, povsem sprejemljivo, kajti medjezikovno ujemanje različnih leksikalnih enot po pomenu je zelo pogost pojav (prav tam).

4 Sklepna misel

Pokazali smo, da se enojezična pomenska zgradba lahko prekriva z dvojezično, vendar ne vedno, ker je razlika v pomenski distribuciji med jezikoma sistemsko

² <http://www.slovenscina.eu/spletni-slovar?dictId=79&entryId=22853&key=M>

pogojena, včasih pa je lahko odvisna tudi od uredniške politike slovarja in različne interpretacije dobesečnega in prenesenega pomena. V prispevku smo se osredotočili na primere, kjer smo pričakovali čim večjo pomensko prekrivnost med obema jezikoma.

Ugotavljanje pomenske prekrivnosti in vzporedne večpomenskosti med jezikoma na podlagi enojezičnih virov, da bi prišli do dvojezične geselske strukture oz. dvojezičnega slovarja, je dolgotrajen proces. Ob upoštevanju prednosti, ki jih prinaša sočasen pogled z enojezične in dvojezične perspektive, bi v idealnih razmerah potekala izdelava slovensko-tujejezičnega slovarja v štirih korakih, kot jih predlaga Šorli (2009: 28): najprej bi dokončali sestavo LBS (ta v tem trenutku obsega 2.500 gesel) s korpusno pridobljenimi leksikalno-gramatičnimi podatki o iztočnici v enojezičnem okolju, nato bi jo prevedli v ciljni jezik s pomočjo obrnjene baze,³ tujejezičnih korpusov in drugih virov, v tretjem koraku bi pripravili novo slovensko-tujejezično slovarsko bazo, v kateri bi opravili izbor in delno organizacijo gradiva glede na konkretno dvojezično perspektivo, v končnem koraku pa bi sestavili nov dvojezični slovar.

Literatura

- Algemeen Nederlands Woordenboek: <http://anw.inl.nl/search>
- ATKINS, B. T. Sue, RUNDELL, Michael, 2008: *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- ČUDEN, Darko, 2012: Vsak po soje, Bohinjc pa s svedram ali nekaj drobcev o povratno svojilnem zaimku svoj v slovenščini in nemških ustreznica. Vida Jesenšek idr. (ur.): *A svet je kroženje in povezava zagonetna ... Zbornik ob 80-letnici zaslužnega profesorja dr. Mirka Križmana*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 57–66.
- Dutch web corpus: https://the.sketchengine.co.uk/bonito/run.cgi/first_form?corpname=preloaded/nlwac
- DUVAL, Alain, 2008: Equivalence in Bilingual Dictionaries. Thierry Fontenelle (ur.): *Practical Lexicography. A reader*. Oxford: Oxford University Press. 273–282.
- GANTAR, Polona, KOSEM, Iztok, KREK, Simon, ŠORLI, Mojca, 2011: *Leksikalna baza za slovenščino. Navodila za avtorje*. Projekt Sporazumevanje v slovenskem jeziku (2008–2013).
- Leksikalna baza za slovenščino: <http://www.slovenscina.eu/spletni-slovar>
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*: bos.zrc-sazu.si/sskj.html
- Spletni slovar slovenskega jezika: <http://www.slovenscina.eu/spletni-slovar>
- Sporazumevanje v slovenskem jeziku: www.slovenscina.eu
- SVENSÉN, Bo, 2009: *A Handbook of Lexicography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ŠORLI, Mojca, 2009: Pridobivanje podatkov o slovenščini za izdelavo slovensko-tujejezičnih slovarjev. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja 28*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 359–369.
- Van Dale Electronisch groot woordenboek hedendaags Nederlands versie 6.0*. 2010. Utrecht/Antwerpen: Van Dale.
- Van Dale Groot Woordenboek van de Nederlandse taal versie 14*. 2005. Utrecht/Antwerpen: Van Dale.

³ Če sodobni tujejezično-slovenski slovar obstaja in ga je mogoče obrniti z jezikovnotehnološkim postopkom.